

“CUMA HUTBESİNİN ÖNE ALINMASI” İDDİÂSİ ÜZERİNE

Dr. Abdullah BENLİ*

Kur’ân Mesajı isimli derginin Nisan 1998 târîhli 6. sayısının 17-40. sayfalarında, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz tarafından kaleme alınan, “Fıkıh-Kur’ân Karşılaştırması” başlıklı bir makâle yayınlanmıştır. Müellif bu makâlesinde, “Kur’ân’da varolduğu halde İslâm fikhında yer almayan ba’zı hükümler bulunduğu gibi, Kur’ân’da bulunan kuralllar ve ilkelerle çelişen, bunlara uymayan fikhî hükümler de fıkıh kitaplarında bol miktarda yer almaktadır. Bu yazımızda biz, anılan hükümlerden bazı örnekler vererek okuyucularımızı bilgi ve kanâat sâhibi kılmaya çalışacağız.”¹ diyerek, birbirinden farklı konularda verdiği on beş tane örneğin sonuncusunda, Cuma hutbesinin Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde Cuma namazından sonra okunduğunu, bu uygulamanın Emevîler tarafından değiştirilerek öne alındığını, bu dönemde yaşayan ve daha sonra gelen fakîhlerin o günkü siyasal şartların etkisinde kalarak, Sünnet’e aykırı olan bu uygulamaya baskı netîcesinde ses çıkarmadıkları gibi, kendi fikhîlerinde da buna yer verdiklerini, böylece ibâdetin sıralamasını değiştiren söz konusu yanlış uygulamanın târîh içinde gelenekleştiği ve bu geleneğin İslam’ın yerini aldığı(!) iddiâ etmektedir.

Yazar, bu iddiâsını şu cümlelerle ifâde etmektedir:

“Hz. Peygamberin sünnetinde ve Dört Halîfe döneminde Cuma günü hutbe, Cuma namazından sonra olup, önce Cuma namazı kılınıyor, sonra konuşma yapılarak halk dağılıyordu. Fakat Emevîler hutbeyi Cuma namazından önceye almışlardı. Bunun sebebi, Emevî yönetimi hutbede helâl olmayan bazı sözler söylüyorlar, halk da bu sözleri dinlememek için namazdan sonra mes-cidden çıkıp gidiyordu. Bunu önlemek için Emevîler hutbeyi Cuma namazından önceye almışlardı. (bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 2/37.) Bu olayda yöneticiler bir yandan halka zulmediyorlar, dîne aykırı konuşmalar yapıyorlar diğer yandan da dînin ibâdet esâsına müdâhalede bulunuyorlardı. Bu dönemde yaşayan ve daha sonra gelen fakîhler, o günkü siyasal koşulların etkisinden kendilerini kurtaramamışlar, baskı altındaki bu uygulama onların fikhında da yerini almıştır. Bu mes’elede dikkatimizi çeken husûs, daha sonraki dönemlerde oluşan İslâm fikhî bu siyâsî etkiyi üzerinden atamamış, tahir boyunca Sünnet’e aykırı bir ibâdet sıralaması günümüze kadar devâm edegelmiştir. Bu husûs, siyâsetin İslâm fikhına etki ettiği konulardan sadece bir tanesini teşkîl etmektedir. Aslında ibâdetin sıralamasını değiştiren bu olay, müslümanlar için çok büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen, Sünnet’e aykırı olan bu uygulama,

*.E. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi.

1. Yavuz, s. 17.

târih içinde gelenekleşmiş ve bu gelenek İslâm'ın yerini almıştır. İşte, biz buna "Geleneksel İslâm" diyoruz."²

Verilen Örneğin Makâle İle Olan İlişkisi

Öncelikle verilen bu örneğin, makâlenin başlığına uygun düşmediğini, dolayısıyla usûlî bir yanlışlık yapıldığını belirtmek isteriz. Çünkü, Kur'ân'da hutbenin yerine ilişkin açık bir belirleme yoktur. Dolayısıyla bu hükmün daha sonra şöyle ya da böyle değiştirilmiş olmasından söz edilemez. Zâten müellif, verdiği bu örnekte de, Fıkıh-Kur'ân karşılaştırmasından hiç bahsetmemiştir. Yazarın iddiâ ettiği gibi, hutbenin yerinde bir değişiklik olsa bile, bu değiştirmenin Kur'ân'a aykırılık olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Bu durumda en fazla Sünnet'in değiştirilmesinden söz edilebilir. Biz bu yazıda, böyle bir değişikliğin olup olmadığını rivâyetlere dayanarak ortaya koymaya çalışacağız.

İddiânın Târihî Verilere Uygun Olup Olmadığı

Cuma hutbesinin Hz. Peygamber ve Dört Halîfe dönemlerinde Cuma namazından sonra okunduğu, Emevîlerin bu hutbeyi namazdan öne aldıklarını ve bunun fakîhler tarafından böyle kabûllenilip, fıkıh kitaplarına geçirildiği iddiâsı dikkatimizi çekti. "Nasıl olur da ibâdetin sırası değiştirilir ve biz bu yanlışlığı devam ettirebiliriz?" diye düşünmeye başladık. Bunun üzerine mes'eleyi Hadîs, Tefsîr ve Fıkıh kaynaklarından araştırmaya koyulduk. Netîcede müellifin, makâlesini yazarken yararlandığı kaynaklar başta olmak üzere, ulaşabildiğimiz eserlerin hiç birisinde söz konusu iddiâyı doğrular mâhiyette bir bilgi göremedik. Aksine, bu iddiânın temellendirildiği Serahsî'nin "*Meb-sûl*" unda da böyle bir ifâdenin olmadığını gördük. Hatta iddiâsı için kaynak gösterdiği eserin ilgili yerinin hem önceki sayfalarında, hem de aynı sayfasında Cuma hutbesinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bugüne kadar farklı bir uygulaması bulunduğunu gösteren hiç bir bilgi yer almamaktadır. Sadece bayram hutbesinin namazdan önce okunduğuna dâir bir rivâyetten bahsedilmektedir. (Bu rivâyeti biraz sonra aktaracağız.)

İddiânın Kaynak Gösterildiği Eserdeki Bilgilerin Tahfili

Yaptığımız araştırma netîcesinde ulaştığımız verileri kaydetmeden önce, bu iddiâ için kaynak gösterilen Serahsî'nin "*Meb-sûl*" undaki konuyla ilgili bilgileri nakletmek istiyoruz.

"Cuma günkü hutbe, namazdan öncedir. Rasûlullah (s.a.v.) böyle

2.Bkz. Yavuz, Yunus Vehbi, "Fıkıh-Kur'ân Karşılaştırması", *Kur'ân Mesajı*, İstanbul-1998, sayı: 6, s. 40.

yapmıştır.”³

Kaynak gösterilen yerin bir önce sayfasındaki bilgi böyle. Biz, söz konusu iddiânın yer aldığı ileri sürülen sayfadaki bilgileri de olduğu gibi tercüme ediyoruz.

“Bâbu Salati'l-Îdeyn” (İki Bayram Namazı) başlığı altında bayram namazı ile ilgili bilgiler verildikten sonra, bayram hutbesiyle ilgili ma'lûmâta geçiliyor ve şöyle deniliyor:

“Cuma namazı için şart koşulanlar bayram namazı için de şart koşulmuştur. Sadece hutbe bunun dışındadır. Çünkü hutbe Cuma'nın şartlarından biridir. Fakat, bayram namazının şartlarından biri değildir. Bu sebeple, Cuma namazında hutbe namazdan önce, bayramda ise namazdan sonra idi. Zîrâ bayram hutbesi, o vakitte ihtiyaç duyulan şeyi hatırlatma ve öğretme hutbesidir. Dolayısıyla, Arafat'taki hutbe gibi namazın şartlarından biri değildir. Cuma günkü hutbe ise, namazın yarısı makâmındadır. Bayram hutbesinin namazdan sonra olduğuna delîl ise şudur:

“Rivâyete göre Mervân bayramda namazdan önce hutbe okuyunca (İmare b. Rueybe adında)⁴ bir adam ayağa kalktı ve “Ey Mervan! Rasulullah (s.a.v.) minberi (musallâya) çıkarmadığı halde sen çıkardın.⁵ O, namazdan önce hutbe okumadığı halde sen önce hutbe okudun. O, sadece namazdan sonra hutbe okurdu.” dedi. Mervan, “Bu, terkedilmiş bir şeydir” dedi. Bunun üzerine Ebu Sa'îd el-Hudrî (r.a.) şöyle dedi: “Şu adam var ya! Üzerine düşen görevi yerine getirdi. Çünkü Rasûlullah(s.a.v.): “Sizden biri münker bir şey görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Ona da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Fakat bu sonuncusu îmânın en zayıfıdır.” Yani îmânın en zayıf tezâhürüdür, buyurdu.⁶ Hutbe Rasulullah (s.a.v.) ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde namazdan sonra idi. Ta ki Benû Ümeyye (Emevîler) namazdan önce okumayı ihdâs ettiler. Çünkü onlar hutbelerinde helâl olmayan şeyleri konuşuyorlar, insanlar da onları duymamak için oturmuyorlardı. Bunun üzerine onlar dinlesin diye hutbeyi namazdan önceye aldılar. Bayram hutbeleri, Cumada olduğu gibi iki hutbeli olarak okunur.

3.Serahsî, Abdülazîz b. Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989, II, 36.

4.Bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr*, Kahire, ty., III, 303, 304, no: 2.

5.Bayram günlerinde minber musallâya çıkarılmazdı. İlk önce Hz. Osman çıkardı, sonra vazgeçti. Mervân Medîne vâilîliği sırasında bayram günü minberi musallâya çıkardı. Ashâb tarafından bu yüzden tenkîd edildi.

6.Bu rivâyet için ayrıca bkz. Abdürrezzâk es San'anî, Ebû Bekir, *el-Musannef, el-Meclisu'l-ilm*, Beyrut 1971, III, 285, no: 5649; Şevkânî, III, 303-304, no: 2.

Hatip iki hutbe arasında birazcık oturur ve orada Kur'ân'dan bir sûre okur, cemâat onu işitir ve dinlemek için susarlar. Çünkü hatîb onlara vaaz eder, vaazı ise ancak onu dinledikleri zaman kendilerine fayda verir.”⁷

Mebûsût'tan aynen alıntı yaptığımız ifâdelerden de anlaşılacağı üzere Serahsî, Cuma hutbesinin namazdan önce, bayram hutbelerinin ise namazdan sonra okunacağını çok açık bir şekilde ifâde etmiş, bayram hutbesinin namazdan sonra okunacağını delillendirmek üzere de bir olay nakletmiştir.

Makâle sâhibinin bayram hutbeleriyle ilgili bu bilgileri bir zühûl eseri Cuma hutbesi olarak anladığını sanıyoruz. Çünkü Mervân'ın bayram hutbesini namazdan önce okuması üzerine buna karşı koyan 'Îmâre b. Rueybe'nin, mezkûr i'tirâzında geçen “namazdan önce” ifâdesini genel ma'nâda anlayıp, bundan Cuma namazından önce hutbe okumadığı sonucunu çıkarmak, yine “O sadece namazdan sonra hutbe okurdu” cümlesinde geçen “namâz” ibâresinden Cuma namazını da içine katarak böyle bir iddiâda bulunmak mümkün değildir. Rivâyette sözü edilen ve mutlak olarak geçen “hutbe” ve “namâz” ifâdelerini, bayram namazı ve hutbelerinin anlatıldığı ve bayram hutbesinin sonra okunduğuna delîl olarak aktarıldığı bir konunun içerisinde bağlamından kopararak genelleştirip, bundan Cuma namazı ve Cuma hutbelerini anlamak zorlamadır.

Yine *Mebûsût*'ta geçen Cuma namazıyla ilgili bir mes'eleden, Cuma hutbesinin namazdan önce okunmakta olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır: “Cuma günü hutbe okuduktan sonra imamın abdesti bozulacak olsa ve bir adama namazı kıldırmasını emretse, şâyet o adam hutbeyi dinlemişse bu, câizdir.”⁸

Hutbenin Cumanın iftitah şartlarından biri olduğu belirtilen *Mebûsût*'ta⁹ ve diğer Tefsîr, Hadîs ve Fıkıh kaynaklarında yer alan Cuma ezanlarının sayısını bildiren meşhûr rivâyetler de, ittifakla hutbenin namazdan önce olduğunu göstermektedir. Yazarın iddiâsına kaynak gösterdiği *Mebûsût*'ta konuyla ilgili bilgi şöyledir: “İmam minbere çıkınca ezan okunur. Hutbeyi bitirip minberden indikten sonra namaz için kamet getirilir. Bu uygulama, Hz. Peygamber ve ilk iki halîfe döneminde böyleydi. Hz. Osman döneminde ise insanlar Zevra denilen yerde bir ezan daha ihdas ettiler.”¹⁰

Mebûsût'ta belirtilen bu uygulamanın esası şöyledir: “Rasulullah

7.Serahsî, II, 37-38.

8.Serahsî, II, 26.

9.Serahsî, II, 27.

10.Serahsî, II, 31.

(s.a.v.)’in müezzini O, minbere oturduğu zaman mescidin kapısı üzerinde ezan okur, Rasulullah (s.a.v.) minberden indiğinde de namaz için kamet getirirdi. Hz. Ebu Bekir ve Ömer(r.a.) zamanlarında da durum böyleydi. Hz. Osman zamanında insanlar çoğalınca, Medîne büyüyüp evlerin mescide olan mesafesi uzaklaştı. O vakit Hz. Osman bir müezzin daha ilave etti. Birinci ezanın (ki Hz. Osman’ın ihdas ettiği ve bugün de minarelerde okunan ilk ezandır) Zevra denilen evinin üzerinde okunmasını emretti. Minber üzerine oturduğu zaman da, ikinci müezzin ezan okurdu. Minberden inince ise bu müezzin namaz için kamet getirirdi.”¹¹

Bu rivâyet, mezkûr iddiânın tam aksine, Cuma hutbesinin, Rasûlullah (s.a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde namazdan sonra değil, önce olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla *Mebûsût* kaynak gösterilerek, yapılan iddiânın bir temele dayanmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Zâten mezkûr iddiâ bir temele dayanmış olsaydı, ilgili ma‘lûmâtın *Mebûsût* ile birlikte elde mevcut önceki ve sonraki kaynaklarda yer alıyor olması gerekirdi. Oysa ki, yaptığımız araştırma neticesinde böyle bir bilgiyi göremedik.

Konuyla İlgili Hadîsler

Mes’eleyle ilgili olarak Cuma gününde yapılacak duâların mutlaka kabûl edildiği bir saatin bulunduğunu bildiren hadîsler arasında - bu saatin vaktiyle ilgili bir hadîste geçen ifâdeden de- yine gâyet açık olarak Cuma hutbesinin namazdan önce okunduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyette: “*O saat, imâmın minbere oturması ile namazın bitmesi arasındadır.*”¹² denilmektedir.

Ebû Dâvûd’un Enes (r.a.)’den rivâyetine göre: “Rasûlullah (s.a.v.) minberden iner, bir kimse O’na ihtiyâcını arzeder, bu ihtiyâcını yerine getirinceye kadar onunla bekler, sonra da mihrâba geçer ve namazı kıldırırdı.”¹³

Yine, Cuma namazına erken gelmeyi teşvîk eden ve gelenlerin melekler tarafından kaydedildiği bildirilen hadîsten de, hutbenin namazdan önce okunduğunu anlamaktayız: “*Cuma günü olunca melekler mescidin kapısında oturarak, Cumaya gelenleri yazarlar. İmam minbere çıkınca sahîfeleri dürerler ve zikri(hutbeyi) dinlemek üzere mescide girerler.*”¹⁴

11. Abdürrezâk, III, 206, no: 5343; Buhârî, *Kitâbu'l-Cum'a*, Bâb: 21-22, I, 219; Ebû Dâvûd, *Sünen, Kitâbu's-Salât*, Bâb: 225, no: 1087; Şevkânî, III, 262-263, no: 2; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, VII, 4961-4962.

12. Ebû Dâvûd, *Sünen, Kitâbu's-Salât*, Bâb, 208, no: 1049.

13. Ebû Dâvûd, *Sünen, Kitâbu's-Salât*, Bâb, 240, no: 1120; Şevkânî, III, 274-275, no: 6.

14. Abdürrezâk, III, 257, no: 5562-5565.

Yukarıda sıraladığımız bütün rivâyetler, Cuma hutbelerinin başlan-
gıcından bugüne hiç bir değişiklik yapılmadan namazdan önce okunduğunu
şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıkca ortaya koymaktadır. Ancak, Cuma
hutbesinin yerinin değiştirildiğini bildiren ve Cuma sûresinin 11. âyetinin
tefsîri vesilesiyle nakledilen bir rivâyet vardır ki, bunu da burada aktarmak ve
irdelemek, meselenin objektif olarak incelenmesine katkıda bulunmuş olacaktır.
Önce bu âyetin nüzul sebebi olarak anlatılan olayı, arkasından da söz konusu
rivâyeti aktarıp, inceleyelim:

Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan rivâyete göre, Rasulullah(s.a.v.) Cuma günü
minberde ayakta hutbe okurken Şam tarafından Dıhye b. Halîfe ya da Abdur-
rahman b. Avf veyâhut da her ikisinin ortak olduğu yiyecek dolu bir kervan
geldi. O zaman Medîneliler açlık ve pahalılık içinde kıvranıyorlardı. Arapların
âdeti gereği kervan şehre davul-zurna ve sevinç nâraları içinde girdi. Kervanın
geldiğini duyan mesciddekiler dışarı çıkıp kervana koşular ve Rasûlullah
(s.a.v.)'ı ayakta bıraktılar. Yanında sadece on iki kişi kaldı. Câbir (r.a.): “Ben
onlardan biriydim.” der. İşte bu olay üzerine

﴿ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ ۗ
وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴾

**“Onlar bir ticâret ve eğlence gördükleri zaman dağılıp hemen ona git-
tiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki, Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden
ve ticâretten daha hayırlıdır. Kuşkusuz Allah rızık verenlerin en hayırlı-
sıdır.”**¹⁵

âyeti nâzil oldu.¹⁶

Cuma suresinin 11. âyetinin nüzûl sebebi olarak yukarıdaki olay
nakledilmektedir. Âyette, Hz. Peygamber(s.a.v.)'i hutbede ayakta bırakıp ticâret
ya da eğlenceye gidenler Ahmed Naim'in ifâdesiyle¹⁷ it'âb-ı İlâhî'ye uğramış-
lardır. Hattâ bir rivâyette Rasûlullah (s.a.v.) konuyla ilgili şöyle buyurmuştur:

**“Muhammed'in canını elinde bulunduran Allah hakkı için, eğer bir-
birinizi izleseydiniz, yani hepiniz gitmiş olsaydınız, vâdîyi ateş seli doldurur,**

15. Cuma, 11.

16. Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty., XXX,
10-11; Şevkânî, III, 278-279, no: 1; Yazır, VII, 4992-4993; Zebîdî, Zeynüddîn
Ahmed b. Ahmed b. Abdüllâtîf (Tercüme: Ahmed Naim), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı
Tercîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, D.İ.B. yayını, Ankara 1985, III, 69, no: 495;
Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty, III, 381.

17. Ahmed Naim, III, 111.

sizi götürürdü.”¹⁸

Yumuşak bir ifâdeyle söylemek gerekirse, Sahâbenin bu davranışı Yüce Allah tarafından hoş karşılanmamış, “Allah’ın yanında olan şey”in, Hz. Peygamber(s.a.v.)’i hutbede ayakta terk ederek gittikleri ticâret ya da eğlenceden daha hayırlı olduğu söylenerek uyarıda bulunulmuştur. Aynı zamanda Sahâbenin yanlış bir davranışı ortaya konmuştur. Buna rağmen Ebû Dâvûd’un, *Merâsil* adlı eserinde Sahâbenin bu hareketini aklama adına Hz. Peygamber’e iftirâyâ vardığını düşündüğümüz bir rivâyet yer almaktadır. Burada Mukâtil b. Süleymân’ın şöyle söylediği rivâyet edilir:

“Rasûlullah (s.a.v.), iki bayram namazında olduğu gibi, Cuma namazını hutbeden önce kıldırırdı. Tâ ki, bir Cuma günü yine Hz. Peygamber namazı kıldırılmış, hutbe okurken bir adam içeri girerek, “Dihye b. Halîfe ticaretiyle geldi. “dedi. Dihye geldiğinde ehli onu def çalarak karşılamışlardı. Cemâat dışarı çıktı. Onlar hutbeyi terketmekte bir sakınca olmadığını sanmışlardı. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah: **“Onlar bir ticâret ya da eğlence görünce, hemen dağılıp ona gittiler...”**¹⁹ âyetini indirdi. Hz. Peygamber bu olay üzerine Cuma günkü hutbeyi öne aldı ve namazı da sona bıraktı. Artık burnu kanayan ya da abdesti bozulan bir kimse dahi, baş parmağını kaldırıp, Rasûlullah’tan izin isteyip, Hz. Peygamber de ona dışarı çıkması için eliyle işâret ederek izin vermedikçe dışarı çıkmıyordu.”²⁰

Ebû Dâvûd’un “Sünen”i başta olmak üzere, diğer sünen ve sahîh hadîs mecmualarında rastlayamadığımız, sadece Ebû Dâvûd’un “*Merâsil*” inde yer alan bu rivâyette, “Sahâbe Cuma namazını kılmadan dışarı çıkıp kervanın yanına gitmiş” dedirtmemek ve yine Sahâbenin, “Nasıl olsa Cuma namazımızı kıldık, hutbeyi dinlemesek de olur” diye düşündükleri için kervanın yanına gitmiştir, yoksa onlar namazı kılmadan Peygamberi terketmezlerdi.” diye bilmek için, Hz. Peygamberin bir ara hutbeyi namazdan sonra okuduğunu söylemek zorunda kalındığı kanaatini taşıyoruz. Bu kanaatimizi Kâdî ‘İyâz(476-544 h.)’ın şu sözleri açık bir şekilde doğrulamaktadır:

“Ebû Dâvûd’un *Merâsil*’indeki rivâyetine göre, Sahâbenin Hz. Peygamber(s.a.v.)’i ayakta bırakıp terkettikleri hutbesi, Cuma namazından sonra idi. Cemâat bu hutbeyi terketmekte bir beis yoktur, zannı ile dağılmışlardı.

18.Râzî, XXX, 11; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’u’l-Beyân li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Kahire 1968, XVIII, 110; Ateş Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1991, IX, 438.

19.Cuma, 62/11.

20.Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Merâsil* (tahkik: Şuayb el-Arnâvut), Beyrut 1988, s. 105, no: 62.

Bu kıssadan evvel Hz. Peygamber Cuma'yı hutbeden evvel kılardı. Bu (durum), Ashâb-ı Rasûlullâh'ın hâline en muvâfık olan bir şeydir. Onlardan beklenen, Hz. Peygamber ile birlikte namaz kılmayı terketmemeleridir. Lâkin namaz bittikten sonra artık kalkıp gitmenin câiz olduğunu sandılar. "diyor."²¹

Görülüyor ki, Sahâbenin yaptığı hataya kılıf uydurulmak için, Hz. Peygamberin hiç yapmadığı bilindiği halde, bir ara Cumadan sonra hutbe okuduğu söylenmek sûretiyle bilgisizce O'na iftirâ edilmiş olmaktadır. İftira diyoruz; çünkü yukarıda arzelmeye çalıştığımız bir çok delil, Sahâbenin Hz. Peygamberi ayakta terkettiği Cumada, hutbenin namazdan sonra okunduğunu söyleyenlerin bu iddiâlarının ne kadar mesnedsiz olduğunu, olayı anlatan âyetin²² hemen bir öncesindeki âyet açık bir şekilde göstermektedir. Her iki âyet birbiriyle sıkı bir birliktelik arzelmektedir. Âyetlerin anlamı, birlikte düşünülmesi zaman doğru bir şekilde anlaşılmalıdır. Nitekim *Cuma* sûresinin 10. âyetinde

﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ... ﴾

"Namaz bitince yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin."

denilmektedir. Buna göre, eğer Sahâbe namazı kılmış olsaydı, Yüce Allah'ın onları uyarması yersiz olurdu. Çünkü bizzat Kendisi, bu âyette namaz bitince yer yüzüne dağılabileceklerini bildirmektedir. İzin verilen bir şeyin yapılması hâlinde bunun sorgulanması mantık dışı olur. Demek ki, o günkü olayda henüz namaz kılınmamış ki, Allah Teâla onları uyarmak durumunda kalmıştır.

Ayrıca yine eğer hutbe iddiâ edildiği gibi namazdan sonra okunmuş olsaydı, Yüce Allah'ın, "Namaz bitince" demek yerine, "Hutbe bitince" demesi uygun düşerdi. Böyle demediğine göre anlaşılıyor ki, hutbe önce okunmakta arkasından namaz kılınmaktadır. Sahâbenin Peygamberi ayakta terketmesi üzerine, Yüce Allah,

﴿... قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ... ﴾

"De ki, Allah katında olan şey, eğlence ve ticarettten daha hayırlıdır."²³

âyetini indirmiştir. Eğer iddiâ edildiği gibi o Cumada namaz önceden kılınmış olsaydı, âyette geçen "Allah katında olan şey" ifâdesinden, namazın değil, hutbenin anlaşılması gerekirdi. Bu durumda âyetin şöyle bir ma'nâ ifade ettiği sonucu ortaya çıkar: **"De ki, hutbe eğlence ve ticarettten daha hayırlıdır."**

21. San'ânî, II, 46.

22. *Cuma*, 62/11.

23. *Cuma*, 62/11.

Halbuki bu âyette geçen “Allah katında olan şey”den kasıt, hutbeyi dinlemek ve namazı kılmaktır. Çünkü Cuma sûresinin 11. âyetinin öncesindeki iki âyetten bunlar anlaşılmalıdır. Nitekim 9. âyette:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ... ﴾

“Ey îmân edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah’ı anmaya (zikrullâha) koşun”

buyurulmaktadır. Âyette geçen “zikrullâh”tan murâd cumhûra göre hutbedir.²⁴ 10. âyette de:

﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ... ﴾

“Namaz bitince yer yüzüne dağılın, Allah’ın lütfundan isteyin”

denilmektedir.

Cuma ile ilgili bu âyetlerde mü’minlerden istenen şeylerin sıralamasına dikkat edilecek olursa, başka hiç bir delile gerek kalmaksızın hutbenin namazdan önce olduğu anlaşılabilir olur. Nitekim mü’minlerden, önce Cuma günü ezan okununca hemen zikrullâha yani hutbeyi dinlemeye koşmaları, sonra da namazı kılıp bitirince yer yüzüne Allah’ın lütfundan istemek gâyesiyle dağılmaları istenmektedir.

Bütün bunlara rağmen Ebû Dâvûd’un mezkûr rivâyeti sahîh kabûl edilse bile, Cuma hutbesinin namazdan önceye alınmasının, iddiâ edildiği gibi Emevîler tarafından değil, Hz. Peygamber tarafından yapılmış olduğu anlaşılır. Böylece önceki uygulama neshedilmiş sayılır.

Sahâbe Söz ve Uygulaması

Dârekutnî (306-385 h.), Abdullah b. Şeybân’dan şöyle bir tahrîcde bulunmuştur: “Ebû Bekir’le beraber Cumada bulundum. O’nun hutbesi ve namazı günün yarısından evvel idi.”²⁵

Cuma namazıyla ilgili uygulama hakkında Abdürrezzak’ın rivâyetine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: “Hutbe, iki rekât yerindedir. Kim hutbeyi

24.İbn Abbâs, Abdullah, Tenvîru’l-Mikbâs (Mecmû’atün mine’ t-Tefâsîr içinde) Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ty, VI, 261; Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, Ahkâmu’l-Kur’ân, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1986, III, 446; Râzî, XXX, 10; Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Saîd, Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl, Müessesetü Şa’bân, Beyrut ty, V, 133.

25.San’ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Kahlânî, Sübülü’s-Selâm, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Kahire 1960, II, 45.

kaçırırsa, Cumayı dört rekât olarak kılar.”²⁶

Bu rivâyetler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hutbeyi namazdan önce icrâ ettiklerini göstermektedir.

Tâbi'ûn Dönemi

Tâbi'ûn döneminde de, önceki dönemlerden farklı bir uygulamanın olmadığını görmekteyiz. Meselâ Atâ (v. 115/713): “İmam hutbe okurken bir adamın burnu kanasa, kalksa abdest alsın, fakat geri dönünceye kadar imâm namazı bitirmiş olsa, hutbede hazır bulunduğu için Cumayı iki rekât olarak kılar.” demiştir.²⁷ Ayrıca hutbede ve hutbe ile namaz arasında konuşulup konuşulamayacağı konusunda İbn Cüreyc'in, “Atâ'nın, imâm minberden indiğinde ve namazdan önce konuştuğunu gördüm.”²⁸ demesinden ve İbn Tâvûs'un, “Tâvûs, imâm minberden indikten sonra ve namazdan önce konuşmaktan menederdi.”²⁹ şeklindeki rivâyetinden, özellikle de Atâ'nın: “Cuma günü hutbe, namazdan öncedir.”³⁰ şeklindeki açık ifâdesinden anlaşılacağı üzere Tâbi'ûn döneminde de hutbenin namazdan önce olduğu anlaşılmaktadır.

Musannef'teki bir rivâyete göre, Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz (v. 101/720)'in bir Cuma günü Medîne yakınlarında Süveyda denilen bir beldede ezan okunduktan sonra, kendisi için hazırlanan bir oturağa oturduğu, sonra ikinci bir ezan daha okunduğu, daha sonra o belde halkına bir hutbe okuduğu, arkasından da namaz için kamet getirildiği ve onlara iki rekât Cuma namazı kıldırıldığı bildirilmektedir.³¹

Bu rivâyetler de gösteriyor ki, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde olduğu gibi, Emevîler döneminde de hutbe Cuma namazından önce okunmuştur. Cuma hutbesinin yerinde herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu değildir.

Fıkîh Kaynaklar ve Mezhep Görüşleri

Konuyla ilgili olarak fıkîh kitaplarında da, Müellifin iddiâsını doğrulayacak hiç bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Nitekim, Merjinânî (v. 593/1197), “Cuma namazının şartlarından biri de hutbedir. (. . .) Hutbe de, Cuma namazı gibi öğle vakti girdikten sonra ve fakat namazdan önce okunur. Sünnet bu

26. Abdurrazzâk, III, 237, no: 5485.

27. Abdurrazzâk, III, 238, no: 5489.

28. Abdurrazzâk, III, 208, no: 5354.

29. Abdurrazzâk, III, 209, no: 5356.

30. Abdurrazzâk, III, 222, no: 5413.

31. Abdurrazzâk, III, 160-161, no: 5147.

şekilde vârid olmuştur.”³² demektedir. İbn Rüşd(v. 595/1199), “Müslümanlar Cuma'nın rükünlerinin, hutbe ve hutbeden sonra iki rekât namaz olduğu konusunda ittifâk etmişlerdir.”³³ derken Mevsilî (v. 683/1284), Cuma namazının hutbesiz câiz olmayacağını belirttikten sonra Hz. Âişe'nin: “Cuma namazı hutbe sebebiyle (dört rekâtтан) iki rekâta kısaltılmıştır.” sözünü naklediyor ve arkasından, “Hutbenin namazdan önce olduğu konusunda icmâ vardır. Rasûlullah (s.a.v.) ve ondan sonra günümüze kadar imamlar böyle yapmıştır.”³⁴ diyor. İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) de, “Hz. Peygamber (s.a.v.) mescide geldiğinde doğruca minbere çıkıp ezanı dinlerdi.”³⁵ diye nakilde bulunmuştur.

Fakihlere göre, Cuma namazında hutbe şarttır. Hutbesiz Cuma'nın sahîh olmayacağı konusunda ittifak vardır. Çünkü Yüce Allah, Cuma suresinde, “*Allâh'ı zikretmeye koşun*”³⁶ buyuruyor. Buradaki “zikr” hutbedir. Hz. Peygamber hutbesiz bir Cuma namazı kaldırmamıştır. Hutbe ittifakla Cuma namazından önce okunur ve iki tanedir.³⁷

Araştırmalarımıza göre, bütün mezhepler hutbesiz Cuma namazı olmayacağını söyledikleri gibi, namazdan önce okunmayan hutbeyi de geçerli saymamışlardır. Nitekim hutbenin şartları sayılırken hepsi de, “Hutbe, namazdan önce okunmalıdır” hükmünde birleşmişlerdir.³⁸ Mes'elenin ihtilâfa mahal bırakmayacak şekilde çok açık ve net olarak ortaya konduğunu Mâlikîlerin şu görüşlerinden de anlamak mümkündür: “Hutbe, Cuma namazından önce okunmalıdır. Hutbelerden önce kılınan Cuma namazı sahîh değildir. Eğer hutbe namazdan sonraya bırakılırsa ve zaman geçip, cemaat mescidden dışarı çıkmamışsa namaz yeniden kılınır. Zaman yeterli ise, hem hutbe okunur hem de Cuma namazı yeniden kılınır. Çünkü hutbeler namazla birlikte öğle namazının iki rekâtı gibi mütâlâa edilir.”³⁹

İmâm Şâfi'î (v. 204/820), Cuma namazının câiz olabilmesi için namazdan önce mutlakâ iki hutbe okunması gerektiğini söylemiştir. Buna göre, şâyet

32.Merginânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y., t.y., I, 83.

33.İbn Rüşd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hafid, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-Muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, I, 125.

34.Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1975, I, 82.

35.Karaman, Hayrettin, “Cuma” *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VIII, 88.

36.Cuma, 62/9.

37.Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1989, II, 282.

38.Zuhaylî, II, 283, 285, 286, 287.

39.Zuhaylî, II, 285.

imam sadece bir hutbe okur ve namazı kıldırırsa, iâde etmesi gerekir. Yani önce iki hutbe okur, sonra namazı kıldırır. Böyle yapınca vaktin çıkma endişesi varsa, dört rekat öğle namazı kıldırması gerekir.⁴⁰

Müfessirimiz M. Hamdi Yazır bu konuda şu bilgiyi aktarmaktadır: “Hindiyye ve sâirede mukarrer olduğu üzere, Cuma'nın edâsının şartlarından biri de, namazdan evvel hutbe okunmasıdır. Hattâ hutbesiz kılsalar veya hatîb hutbeyi vaktinden evvel okusa câiz olmaz. Hutbenin farzı ve sünneti vardır. Farzı iki şeydir: Birisi vakittir ki, zevalden sonra ve namazdan evveldir. İkincisi de, zikrullâh'tır.”⁴¹

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz tarafından iddiâ edilen, Cuma hutbelerinin Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde namazdan sonra okunduğu, bu uygulamanın Emevîler tarafından değiştirilerek hutbenin namazdan önceye alındığı, gerek o devrin fakîhlerinin, gerekse ondan sonraki fakîhlerin baskı altındaki bu uygulamaya o günkü siyasal şartların etkisinden kendilerini kurtaramadıkları için buna kendi fıkıhlarında yer verdikleri, o günden bugüne târih içinde bu uygulamanın gelenekleştiği ve bu geleneğin İslâmın yerini aldığı yolundaki görüşlerinin kesinlikle hiç bir dayanağı yoktur. Hattâ müellifin, bu iddiâsına sözde dayanak olarak gösterdiği Serahsî'nin “*Mebûsât*”undaki bilgiler, Cuma namazıyla değil, bayram namazıyla ilgilidir. Bu kaynakta Cuma hutbesinin değil, bayram hutbesinin Mervan tarafından namazdan önceye alınmasından bahsedilmektedir. Dolayısıyla hem kaynak gösterdiği eserde hem de diğer eserlerde ileri sürdüğü iddiâyı doğrulayacak en küçük bir bilgiye bile rastlanılmadığı tesbît edilmiştir. Hicrî 5. asrın sonlarında vefât eden Serahsî (v. 483/1090)'nin söz konusu iddiâ ile ilgili bir rivâyette bulunduğu doğru olsa bile, bilimsel açıdan sadece bir tek rivâyete dayanarak böyle ciddî bir iddiâda bulunulamayacağını düşünüyörüz.

Hz. Peygamber zamanında Cuma hutbesinin namazdan önce okunması mukarrer hâle getirilmiş ve Hulefâ-i Râşidîn dönemleri başta olmak üzere Emevîler de dâhil hiç bir devirde Cuma hutbeleri namazdan sonra okunmamıştır. Ebû Dâvûd'un “*Merâsil*”inde geçen yukarıda naklettiğimiz rivâyet bir an doğru kabûl edilse bile, bu durumda Cuma hutbesinin namazdan önceye alınmasının, iddiâ edildiği gibi Emevîler tarafından değil, yine Hz. Peygamber tarafından yapıldığı anlaşılır ve önceki hüküm mensuh olarak kabûl edilir. Oysa ki, o günden bugüne uygulamada bir değişiklik olmadığı da görülmüştür.

40.Şâfi'î Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, I, 229.

41.Yazır, VII, 4967.

Sünnete ters bir uygulama yaptırdığı iddiâ edilen Emevîlerin bu tarz uygulamalarına, gerek o dönemdeki gerekse sonraki devirlerdeki fakîhlerin hiç birisinin i'tirâz etmediğini söylemek haksızlık olur. Çünkü, yukarıda naklettiğimiz Emevî halîfelerinden Mervân'ın bayram hutbesini öne alması olayında derhal İmâre b. Rueybe adındaki şahsın buna tepki gösterip, bu uygulamanın Sünnete uymadığını bizzat Mervân'ın yüzüne karşı söylediğini biliyoruz. Yine, devleti idâre eden insanların keyfî uygulamalarına âlet olma endîşesi ve İslâmın emirlerini net bir şekilde ortaya koyamamak düşüncesiyle, bütün ısrarlara rağmen devletin Baş Kadılık görevini reddeden ve bu yüzden hapse girmeyi göze alıp, orada türlü işkencelere ma'rûz kalan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (v. 150/767)'nin⁴² ve diğer bir çok fakîhin böyle bir yanlış uygulamaya duyarsız kaldığını söylememiz mümkün değildir. Belli dönemlerde siyâsî otoritenin haksız uygulamalarına bazı fakîhlerin çeşitli sebeplerle ses çıkarmadığı söylenebilirse de, bunu genelleştirip hiç bir fakîhin tepki göstermediğini söylemek doğru olmasa gerektir.

---

42. Heysemî, İbn Hacer, Menâkıb-ı İmâm A'zam (tercüme: Ahmet Karadut) Ankara 1982, s. 23, 114-115, 167-168; Hudaî, Muhammed, İslâm Hukuku Tarihi (tercüme: Haydar Hatipoğlu), İstanbul 1987, s. 236.